

ВУЧОНЫЯ БЕЛАРУСІ

SCIENTISTS OF BELARUS

АЛЯКСАНДР МІКАЛАЕВІЧ БУЛЫКА

(Да 85-годдзя з дня нараджэння)

18 сакавіка 2020 г. Аляксандр Мікалаевіч Булыка, вядомы беларускі мовазнавец, член-карэспандэнт Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, доктар філалагічных навук, прафесар, адзначыў 85-годдзе з дня нараджэння.

А. М. Булыка нарадзіўся ў в. Селішча Навагрудскага раёна Гродзенскай вобласці. На працягу 1954–1959 гг. вучыўся на філалагічным факультэце Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта імя У. І. Леніна.

У Інстытуце мовазнаўства імя Якуба Коласа (цяпер філіял Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі) працуе амаль 55 гадоў. Пасля заканчэння аспірантуры ён займаў пасаду малодшага навуковага супрацоўніка (1965–1969), потым старшага навуковага супрацоўніка (1969–1984) аддзела гісторыі беларускай мовы, загадчыка аддзела руска-беларускіх моўных сувязей (1984–1992), загадчыка (1992–2008) і галоўнага навуковага супрацоўніка (з 2008 г.) аддзела гісторыі беларускай мовы. У 1966 г. абараніў кандыдацкую дысертацию на тэму “Арфаграфічная сістэма старажытнай беларускай пісьменнасці” (навуковы кіраўнік – кандыдат філалагічных навук А. К. Антановіч); у 1981 г. – доктарскую дысертацию на тэму “Лексічныя запазычанні ў беларускай мове XIV–XVIII стст.”). А. М. Булыка – прафесар (1992); член-карэспандэнт НАН Беларусі (1994); лаўрэат Дзяржаўнай прэміі Рэспублікі Беларусь у галіне гуманітарных і сацыяльных навук за работу “Беларуская мова. Энцыклапедыя” (1998), выдатнік адукацыі (2009).

Аляксандр Мікалаевіч Булыка – аўтар звыш 400 навуковых прац, пераважная большасць якіх прысвечана актуальным пытанням гістарычнага мовазнаўства. У прыватнасці, вучоным здзейснена наступнае:

абгрунтавана роля іншамоўнай лексікі ва ўзбагачэнні старабеларускага слоўнага фонду. У манаграфіі “Лексічныя запазычанні ў беларускай мове XIV–XVIII стст.” (1980) прыведзены найбольш поўны корпус старабеларускіх слоў іншамоўнага паходжання, зроблена іх тэматычная класіфікацыя, апісана іх семантыка, выяўлены прычыны і шляхі пранікнення, час першай фіксацыі ў пісьмовых тэкстах; разгледжана фанетычнае, марфалагічнае, семантычнае асваенне старабеларускай мовай, словаўтваральная актыўнасць, паказана дэрывацыйная прадуктыўнасць асобных запазычаных слоў у старабеларускай мове; адзначана дамінаванне сярод запазычанняў слоў польскага, лацінскага, нямецкага паходжання. Пры гэтым вучоны акцэнтаваў увагу, што лік даследаваных запазычанняў – 3635 – не канчатковы і будзе павялічаны за кошт увядзення ў навуковы ўжытак новых пісьмовых крыніц (гл. таксама “Даўнія запазычанні беларускай мовы” (1972), “3 моў блізкіх і далёкіх” (1986), “Роля польскай мовы ў развіцці лексічнага складу старабеларускай літаратурна-пісьмовай мовы ранняга перыяду” (2016), “Старабеларуская лексіка іншамоўнага паходжання як крыніца гістарычна-этымалагічнага слоўніка” (2019) і інш.);

апісаны змены ў лексічнай сістэме старабеларускай літаратурна-пісьмовай мовы XIV–XVIII стст.: вызначаны шляхі і спосабы яе папаўнення, разгледжана тэматычная прыналежнасць намінацый і прасочана дынаміка іх семантычнай структуры, устаноўлена спецыфіка словаўжывання ў творах пэўнай жанрава-стылявой разнавіднасці і храналагічнай прыналежнасці і г. д. (мана-

графія “Гістарычная лексікалогія беларускай мовы” (1970, у суаўтарстве), артыкулы “Лексіка юрыдычных дакументаў Гродзеншчыны XVI–XVII стст.” (1999), “Субстантыўная лексіка старажытных полацкіх грамад” (2017), “Сацыяльная лексіка ў пастановах Галоўнага Трыбунала Вялікага Княства Літоўскага” (2018) і інш.);

прааналізавана графіка і правапіс старабеларускай мовы. У даследаванні вучонага “Развіццё арфаграфічнай сістэмы старабеларускай мовы” (1970) сцвярджаецца, што: 1) у старажытным беларускім правапісе існавала сістэма норм і заканамернасцей; 2) “працэс фанетызацыі правапісу праявіўся ў паасобных жанрах пісьменнасці па-рознаму”; 3) “найбольш вытрыманым быў этымалагічна-марфалагічны прынцып у раннях старабеларускіх помніках”; 4) “значны крок наперад у параўнанні з іншымі жанрамі па адлюстраванні жывога вымаўлення зрабіла дзелявая пісьменнасць, якая развівалася ад старажытнасці і асаблівага росквіту дасягнула ў XVI ст.” (гл. таксама “Адлюстраванне вымаўлення ў старабеларускай арфаграфіі” (1966), “Арфаграфія пражскіх выданняў Скарыны” (1990) і інш.);

выяўлены паказальныя рысы марфалагічнага ладу старабеларускай літаратурна-пісьмовай мовы. Раздзелы калектыўных манаграфій “Гістарычная марфалогія беларускай мовы” (1979), “Мова беларускай пісьменнасці XIV–XVIII стст.” (1988) змяшчаюць адметнасці функцыянавання граматычных катэгорый назоўнікаў, скланення займеннікаў, поўных прыметнікаў і выкарыстання кароткіх прыметнікаў; аналіз ролі ў словазмяненні рыс народнай гаворкі, агульнаўсходнеславянскай, царкоўнаславянскай і польскай моў; назіранні за лёсам рада форм як у творах дэлевага, свецкага і канфесійнага зместу, так і ў гісторыі беларускай мовы ў цэлым (гл. таксама манаграфію “Скарына і яго эпоха” (1990));

даследавана мова перакладаў Францыска Скарыны. Вучоны адзначыў, што правапісныя прыёмы першадрукара “не засталіся ізаляваным фактам у гісторыі беларускай пісьменнасці. Яны служылі арыенцірам для многіх аўтараў і перакладчыкаў наступных дзесяцігоддзяў”. У раздзеле “Лексіка выданняў Францыска Скарыны” калектыўнай манаграфіі “Лексіка старабеларускай літаратурна-пісьмовай мовы XIV – сярэдзіны XVI ст.” (2016) абагульнены вынікі шматгадовага вывучэння слоўнага запasu Скарынавых перакладаў (10516 розных па паходжанні апелятываў і каля 3000 уласных назваў), які з’явіўся дастатковым для перадачы самых тонкіх сэнсавых адценняў біблейскіх тэкстаў: “У такім падборы лексічнага матэрыялу ва ўсёй паўнаце раскрыўся перакладчыцкі талент і шырокі філалагічны дыяпазон пачынальніка беларускага кнігадрукавання, выявіўся яго намер як мага лепш ажыццявіць прагрэсіўную для таго часу мэту – набліжанымі для народнага разумення сродкамі зрабіць тэкст Бібліі даступным простаму чытачу” (гл. таксама “Спрадвечна беларуская лексіка ў выданнях Ф. Скарыны” (2009), “Роля Ф. Скарыны ў развіцці слоўнікавага складу старабеларускай літаратурна-пісьмовай мовы” (2017)).

А. М. Булыка плённа працаваў над фундаментальным “Гістарычным слоўнікам беларускай мовы” ў 37 выпусках (1982–2017): удзельнічаў у стварэнні картатэкі слоўніка (выпісаў 51000 картак-цытат); правёў лексікаграфаванне матэрыялу для 25 выпускаў слоўніка (1, 9, 14–37); з’яўляўся рэдактарам усіх 37 выпускаў слоўніка, галоўным рэдактарам выпускаў 15–37; на працягу некалькіх дзесяцігоддзяў кіраваў тэмай “Слоўнік старабеларускай мовы”. У 2013 г. пад рэдакцый і пры ўдзеле А. М. Булыкі выйшаў з друку новы тып слоўніка ў айчынным дыяхранічным мовазнаўстве – “Падручны гістарычны слоўнік субстантыўнай лексікі” (у 2 тамах), у якім упершыню апісаны словы старабеларускай літаратурна-пісьмовай мовы з прадметным значэннем. У 2015 г. вучоны апублікаваў “Кароткі гістарычны слоўнік беларускай мовы”, дзе прадстаўлена значэнне лексічных сродкаў, якія ў XIV – пачатку XVIII ст. ужываліся ў розных сферах жыцця беларускага народа і былі зафіксаваны ў першую чаргу ў канцылярска-юрыдычных дакументах і арыгінальных творах тагачаснай свецкай літаратуры. З 2016 г. Аляксандр Мікалаевіч рыхтуе “Гісторыка-этымалагічны слоўнік іншамовных слоў у старабеларускай мове”.

А. М. Булыка шматлікія работы прысвяціў пытанням функцыянавання сучаснай беларускай літаратурнай мовы, яе тэрміналагічнай сістэмы (“Сопоставительное описание русского и белорусского языков: Морфология” (1990, раздзел “Введение”); “Тэорыя і практыка беларускай тэрміналогіі” (1999, раздзел “Інтэрнацыянальныя элементы ў тэрміналогіі”), “Кароткая граматыка беларускай мовы” (2007, раздзел “Прыметнік”).

Сёння Аляксандр Мікалаевіч па праве лічыцца адным з самых знакамітых і аўтарытэтных лексікаграфам Беларусі. Ён аўтар першых у лексікаграфіі Беларусі слоўнікаў іншамовных слоў у сучаснай беларускай мове. Яго “Слоўнік іншамовных слоў” (1993) уключае прыблізна 5600 лексем і арыентаваны на выкарыстанне ў школьнай практыцы. У “Слоўніку іншамовных слоў” (у 2 т., 1999) прадстаўлена ўжо каля 25000 агульнаўжывальных лексем і найбольш пашыраных тэрмінаў з розных галін ведаў, запазычаных з іншых моў у розны час ці ўтвораных з іншамовных лексічных элементаў. Кожнае слова мае тлумачэнне і суправаджаецца даведкай аб сваім паходжанні: прыводзіцца іншамовная першакрыніца, нярэдка і звесткі аб мовах-пасрэдніках.

А. М. Булыкам падрыхтавана больш за 20 слоўнікаў па сучасных беларускай і рускай мовах: арфаграфічныя, тлумачальныя, перакладныя, фразеалагічны (“Арфаграфічны слоўнік” (2000), “Орфографический словарь с правилами русского языка” (2008, у суаўтарстве); “Словарь иноязычных слов. Актуальная лексика” (2006), “Тлумачальны слоўнік беларускай мовы” (2009); “Беларуска-рускі слоўнік” (2002), “Большой белорусско-русский, русско-белорусский словарь” (2011, у суаўтарстве); “Фразеологический словарь русского языка” (2007)). Асобныя слоўнікі неаднаразова перавыдаваліся, што сведчыць пра іх запатрабаванасць носьбітамі беларускай і рускай моў, шырокае выкарыстанне ў адукацыйным працэсе.

А. М. Булыка ўваходзіў у склад аўтарскага калектыву энцыклапедыі “Францыск Скарына і яго час”, “Беларуская мова”, “Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі”, “Энцыклапедыя гісторыі Беларусі”, “Беларуская энцыклапедыя”. Пад яго рэдакцыяй апублікавана больш за 30 нааграфій, калектывных прац, зборнікаў.

Педагагічная работа Аляксандра Мікалаевіча пачалася ў Асоўскай сярэдняй школе Воранаўскага раёна і Воранаўскай школе-інтэрнаце (1959–1962 гг.), дзе ён выкладаў рускую і беларускую мовы і літаратуры ў 5–10 класах. Пазней ён чытаў лекцыі ў Беларускам дзяржаўным універсітэце і Беларускам дзяржаўным педагагічным універсітэце імя Максіма Танка, узначальваў дзяржаўныя экзаменацыйныя камісіі, з’яўляўся кіраўніком дыпломных і курсавых праектаў. З 1974 г. з’яўляўся членам саветаў па абароне дысертацый пры Інстытуце мовазнаўства імя Якуба Коласа, пры Беларускам дзяржаўным універсітэце, Беларускам дзяржаўным педагагічным універсітэце імя Максіма Танка, Гомельскім дзяржаўным універсітэце імя Францыска Скарыны. Пад кіраўніцтвам прафесара А. М. Булыкі падрыхтаваны і абаронены 2 доктарскія і 22 кандыдацкія дысертацыі.

А. М. Булыка быў членам навуковага савета “Мова і грамадства” пры аддзяленні літаратуры і мовы АН СССР, працаваў у Падкамітэце па дзяржаўных прэміях Рэспублікі Беларусь у галіне навукі і тэхнікі, у экспертным савеце ВАК Рэспублікі Беларусь, у складзе Рэспубліканскай арфаграфічнай камісіі, уваходзіў у склад Бюро Аддзялення гуманітарных навук і мастацтваў НАН Беларусі, быў старшынёй Рэспубліканскай тэрміналагічнай камісіі пры НАН Беларусі і інш. За плённую навукова-арганізацыйную і педагагічную дзейнасць узнагароджаны Ганаровай граматай Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (1999, 2015), Ганаровай граматай Дзяржаўнага камітэта па навукі і тэхналогіях (1999), Падзякай Старшыні Прэзідыума Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі (2017), Ганаровай граматай Вышэйшай атэстацыйнай камісіі Рэспублікі Беларусь (2019).

Сёння Аляксандр Мікалаевіч з’яўляецца адным з кіраўнікоў планавай тэмы “Даследаванне граматычнага і лексічнага ладу старабеларускай пісьменнасці” (выконваецца ў аддзеле гісторыі беларускай мовы), уваходзіць у склад Беларускага камітэта славістаў, рэдакцыйнага савета часопіса “Весці Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Серыя гуманітарных навук” і рэдкалегіі часопіса “Беларуская лінгвістыка”, вучонага савета Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі, навукова-метадычнага семінара “Тэарэтычныя праблемы беларускага мовазнаўства”, з’яўляецца намеснікам старшыні савета па абароне дысертацый Д 01.42.03 пры Цэнтры даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі.

Паважаны Аляксандр Мікалаевіч! Навуковая грамадскасць краіны, Вашы калегі і вучні шчыра жадаюць Вам моцнага здароўя, бадзёрага настрою, радасці, дабрабыту і плёну ў працы! Няхай Вашы творчыя і жыццёвыя планы абавязкова спраўдзяцца!

Н. В. Паляшчук,
кандыдат філалагічных навук,
загадчык аддзела гісторыі беларускай мовы